

УДК 342.15

**РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ СУБСИДІАРНОСТІ У КОНТЕКСТІ РОЗУМІННЯ
БАЗОВИХ ПАРАМЕТРІВ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ**

Григоренко Я. О.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного права
факультету міжнародних економічних відносин
та туристичного бізнесу
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна

Анотація У статті проаналізовано особливості реалізації принципу субсидіарності в аспекті розуміння сучасної моделі соціальної державності. Вказано на необхідність оптимального співвідношення індивідуальної та колективної відповідальності у контексті побудови ключових параметрів соціальної державності з явним акцентуванням на індивідуальній відповідальності конкретних осіб.

Ключові слова: держава, соціальна держава, субсидіарність, патерналізм.

Аннотация В статье проанализированы особенности реализации принципа субсидиарности в аспекте понимания современной модели социальной государственности. Указано на необходимость оптимального соотношения индивидуальной и коллективной ответственности в контексте построения ключевых параметров социальной государственности с явным акцентированием на индивидуальной ответственности конкретных лиц.

Ключевые слова: государство, социальное государство, субсидиарность, патернализм.

Annotation The article analyzes the peculiarities of the implementation of the principle of subsidiarity in the aspect of understanding modern models of social state. Indicates the need for optimal correlation of individual and collective responsibility in the context of the establishment of the key parameters of the social state with an explicit emphasis on the individual responsibility of specific persons.

Key words: state, social state, subsidiarity, paternalism.

В умовах сьогодення як на науковому рівні, так і на рівні конституційного та поточного законодавства в обіг чітко увійшов термін «соціальна держава». Не випадково, О. А. Лукашева стверджує, що сучасна соціальна держава міцно увійшла до свідомості та упорядкованості життя суспільства, вона збагатилась новим змістом, задачами, функціями, перейшовши кордони початкової ідеї [1, с. 6]. Названа категорія розробляється не лише юриспруденцією, але й філософією, соціологією, економічною теорією та іншими науками. Так само, у процесі розвитку соціальної держави важливого значення набувають не лише юридичні фактори та явища (якість законодавства, правозастосовна практика тощо), але й політичні, психологічні та особливо економічні. Адже без розвиненої економіки забезпечити реалізацію відповідних соціальних стандартів та належної соціальної якості життя є неможливим.

Соціальна держава виникла не одразу, а пройшла доволі складний етап свого становлення. Буржуазні революції, що відбулись у різних державах світу створили умови для формування, забезпечення та захисту особистих прав і свобод, формування ліберальних поглядів на функціонування економіки, створення умов, за яких гарантувалося б невтручання держави у приватне життя людини. Проте на поверхні суспільного життя з'явилися нові проблеми, пов'язані з суттєвими розбіжностями у рівні життя різних соціальних верств. Це призвело до появи великої соціальної напруги, що було значною передумовою появи революційних настроїв серед населення. У зв'язку з чим, поступово відбувалось формування

держави, яка прагнула гарантувати також і соціально-економічні права (право на працю, на відпочинок, на мінімальне соціальне забезпечення тощо).

Слід констатувати, що в умовах сьогодення стосовно соціальної держави існують діаметрально протилежні підходи. Прихильники ліберальних поглядів вважають, що свобода підприємництва, вільний ринок, справедлива конкуренція, спонтанна активність в усіх напрямках автоматично створять умови для розвитку економіки, будуть сприяти появі нових робочих місць, подоланню безробіття, формуванню середнього класу.

Їхні опоненти вважають, що суто ринкова економіка може породжувати значну соціальну нерівноправність, не завжди буде позитивно відбиватися на ринку праці, на соціальній захищеності широких верств населення. Вони вважають, що держава стосовно економіки повинна зайняти жорстку патерналістську (опікунську) позицію, всебічно плануючи та контролюючи економічні процеси, а також справедливо розподіляючи отримані ресурси серед громадян.

У той же час, можна констатувати, що в сучасних умовах, які характеризуються глобалізацією, перманентними фінансово-економічними кризами, підвищеною дією різноманітних факторів нестабільності обидва ці підходи у чистому вигляді є майже неприйнятними. До того ж крайній індивідуалізм або гіпертрофований патерналізм з боку держави є однаково небезпечними, бо руйнують існуючу систему цивілізованої взаємодії держави, суспільства та індивіда.

Разом із тим, у різних державах складаються доволі складні варіативні моделі соціальної

державності, які в тій чи іншій мірі враховують названі підходи. Беручи за основу розумний підхід, у сучасних державах формується концепція соціальної держави, яка не заперечує ринкову економіку, але створює умови, за яких би гарантувався мінімально необхідний соціальний захист тих осіб, що цього потребують. Тим самим держава дозволяє реалізовувати вільну ініціативу, займатися приватним підприємництвом, не гальмуючи спонтанну корисну ініціативу індивідів та їхніх об'єднань тощо. У зв'язку з цим, досягається збалансованість у взаємодії індивіда, суспільства та держави, гарантується рівність різних осіб, створюються умови для забезпечення гідного існування будь-якої людини. У першу чергу, йдеться про людей, що об'єктивно постраждали внаслідок безробіття, що має місце у певному регіоні чи державі в цілому, що є інвалідами, які втратили працездатність за різних підстав тощо.

Отже, держава в цьому випадку повинна керуватися таким правилом. Якщо людина має відповідні здібності та спроможна реалізувати їх, то держава зобов'язана надати їй таку можливість, а найголовніше не перешкоджати (шляхом реалізації права на працю, підприємницьку діяльність, права на рівний доступ до державної служби, права на освіту тощо). Але якщо людина неспроможна працювати з об'єктивних причин (діти, пенсіонери, інваліди та деякі інші категорії населення), то держава зобов'язана вжити всіх заходів для забезпечення соціального захисту таких громадян.

Таке правило можна охарактеризувати крізь призму реалізації принципу субсидіарності соціальної захищеності щодо ініціативи, соціальної активності, відповідальності людини за свою долю. Йдеться передусім про те, що людина повинна робити все від неї залежне для забезпечення свого життя і нести за це індивідуальну (персональну) відповідальність (наприклад, підприємець на власний ризик вкладає кошти у власну справу, розвиваючи її). Тобто принцип субсидіарності спрямовує державу до побудови такої соціальної моделі, за якої на людину покладається індивідуальна відповідальність за забезпечення себе та своєї сім'ї всім необхідним. І лише у випадку неспроможності суб'єкта це зробити з об'єктивних причин (інвалідність, старість тощо), підключається держава, яка несе у зв'язку з цим, солідарну (колективну, суспільну) відповідальність, тим самим сприяючи забезпеченню мінімальної рівності та елементарної соціальної справедливості.

Таким чином, якщо людина об'єктивно в силу непереборних факторів не може це робити, то в цьому випадку з'являється субсидіарна (додакова, неосновна) можливість допомогти такій людині з боку держави, яка разом із суспільством у цьому випадку несуть колективну (солідарну) відповідальність.

Разом із тим, модель соціальної держави, яка обирається в конкретних історичних, економічних, культурних умовах повинна бути збалансованою. Тобто вона повинна не заважати розумній ініціативі, творчій активності, не перешкоджати притоку інвестицій, не повинна породжувати збільшення кількості бездіяльних та пасивних людей – державних утриманців. На жаль, у світовій практиці функціонування соціальних держав існують ситуації,

за яких працездатні люди не виходять на роботу, яка є в наявності на ринку праці, з огляду на те, що вони не бажають втратити можливість отримувати від держави допомогу у зв'язку з безробіттям. Такі ситуації негативно відбиваються як на державі та суспільстві, так і на таких особах, які деградують та перетворюються на соціально пасивних людей.

Отже, соціальна держава – це така держава, що створює необхідні передумови для гідного існування кожної людини на мінімально необхідному рівні, а також вживає заходів щодо усунення або мінімізації необґрунтованих соціальних розбіжностей між різними фізичними особами.

Що стосується України, то у статті 1 Конституції окрім інших характеристик, вона визнається соціальною державою. Така характеристика держави означає те, що вона розглядає людину як найвищу соціальну цінність та в разі потреби бере на себе зобов'язання створювати для такої людини необхідні умови для життя.

Крім цього, вона прагне мінімізувати необґрунтовані та несправедливі соціальні розбіжності між різними верствами населення. З огляду на те, що Україна є демократичною, правовою державою, з ринковою економікою, то вона не має право жорстокого протекторату над економікою, а лише повинна створити рівні можливості для кожної людини, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак. Рівні можливості повинні бути створені й для юридичних осіб.

Характеристика України як соціальної держави базується на її здатності та спроможності забезпечувати соціальний захист тих громадян, які цього дійсно потребують. Це об'ємне завдання базується на достатньо високих зобов'язаннях, які взяла на себе Українська держава перед власним народом. Крім цього, це впливає також із міжнародних зобов'язань, що матеріалізовані в низці міжнародно-правових документів із прав людини, які покладають на держави обов'язок уживати максимальних заходів із соціального захисту людей.

Соціальний характер Української держави проявляється в комплексі приписів Основного Закону. Це передусім положення про те, що людина в Україні визнається найвищою соціальною цінністю; держава відповідає перед людиною за свою діяльність (стаття 3); кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу, власність зобов'язує, вона не повинна використовуватися на шкоду людині та суспільству, держава забезпечує соціальну спрямованість економіки (стаття 13); подолання наслідків Чорнобильської катастрофи є обов'язком держави (стаття 16); держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їх сімей (стаття 17) тощо.

Слід також зазначити, що для більш чіткої характеристики параметрів соціальної держави в Україні необхідно навести правову позицію Конституційного Суду України. Зокрема, у Рішеннях

від 26 грудня 2011 року [2] та від 25 січня 2012 року [3] він указав на те, що Україна як соціальна держава визнає людину найвищою соціальною цінністю, розподіляє суспільне багатство згідно з принципом соціальної справедливості та піклується про зміцнення громадянської злагоди в суспільстві. Основними завданнями соціальної держави є створення умов для реалізації соціальних, культурних та економічних прав людини, сприяння самостійності й відповідальності кожної особи за свої дії, надання соціальної допомоги тим громадянам, які через незалежні від них обставини не можуть забезпечити достатній рівень життя для себе і своєї сім'ї. Згідно з Конституцією України, держава забезпечує соціальну спрямованість економіки (частина 4 статті 13), що є основою для реалізації соціальних прав громадян, зокрема на соціальний захист та достатній життєвий рівень. Відповідно до Основного Закону України, кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло (стаття 48), пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом (частина 3 статті 46). Положення цих статей Основного Закону України конкретизують конституційне визначення України як соціальної держави, що передбачає участь суспільства в утриманні тих осіб, які через непрацездатність або з інших незалежних від них причин не мають достатніх засобів для існування.

Також позиція Конституційного Суду України полягає в тому, що однією з ознак України як соціальної держави є забезпечення загальносуспільних потреб у сфері соціального захисту за рахунок коштів Державного бюджету України, виходячи з фінансових можливостей держави, яка зобов'язана справедливо й неупереджено розподіляти суспільне багатство між громадянами і територіальними громадами та прагнути до збалансованості бюджету України. При цьому рівень державних гарантій права на соціальний захист має відповідати Конституції України, а мета й засоби зміни механізму нарахування соціальних виплат та допомоги – принципам пропорційності та справедливості. Також Конституційний Суд України указав на те, що соціально-економічні права не є абсолютними. Механізм реалізації цих прав може бути змінений державою, зокрема, через неможливість їх фінансового забезпечення шляхом пропорційного перерозподілу коштів з метою збереження балансу інтересів усього суспільства. Крім того, такі заходи можуть бути обумовлені

необхідністю запобігання чи усунення реальних загроз економічній безпеці України.

Процес становлення України як соціальної держави проходить доволі складно, оскільки на нього впливає ціла низка різноманітних негативних факторів, такі як переорієнтація економіки на ринкові засади, перехідний етап розвитку державності, негативний вплив світових економічних процесів тощо. Ю. М. Тодика стосовно цього писав: реалізація соціальної політики держави напряму пов'язана з економічною ситуацією в країні. Зараз економіка України переживає глибоку, затяжну, системну кризу, що загрожує національній безпеці країни. Відповідно, соціальні програми реалізуються у все меншому обсязі. Тому стоїть задача суттєвого коректування курсу реформ. Вихід з глибокої кризи можливий тільки при радикальному перегляді курсу реформ. Необхідно доповнити ринкові відносини, що розвиваються, державним регулюванням та соціальним контролем. При цьому не слід боятися розумного соціального протекціонізму. До цивілізованого ринку можна увійти з мінімальними витратами тільки організовано [4, с. 44]. Але формування України як незалежної, правової, демократичної та соціально-орієнтованої держави (що зафіксовано у статті 1 Конституції) – є важливим напрямом державного розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Права человека и правовое социальное государство в России: моногр. / отв. ред. Е.А. Лукашева. – М. : Норма : ИНФРА-М, 2013. – 434 с.
2. Рішення Конституційного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» від 26 грудня 2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-11?nreg=v020p710-11&find=1&text=%F1%EE%F6%B3%E0%EB#w11>
3. Рішення Конституційного Суду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України від 25 січня 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12>
4. Тодика Ю. М. Основи конституційного ладу України: монографія / Ю.М. Тодика. – Х. : Факт, 2000. – 176 с.